

КОМУНІКАТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ ПУБЛІЦИСТИКИ О. ГОНЧАРА (ДО ПРОБЛЕМИ РУЙНУВАННЯ СОЦРЕАЛІСТИЧНОГО КАНОНУ)

У статті досліджено зміну світоглядних домінант публіцистики О. Гончара 60–90-х рр. ХХ ст. Публіцистичну спадщину митця розглянуто в соціокультурному контексті: від тоталітарного режиму до перебудовного та післяперебудовного часу. Виявлено комунікативні особливості публіцистики письменника, зумовлені зміною ціннісних орієнтирів суспільства.

Ключові слова: О. Гончар, публіцистика, тоталітаризм, соцреалістичний канон, перебудова, національна катастрофа.

Публіцистика О. Гончара є засобом виявлення світоглядних позицій автора. Протягом усієї творчості митця вона була складовою літературної роботи, внутрішньою потребою в прямому спілкуванні із суспільством, коли Олесь Гончар, гостро переживаючи соціальні процеси перебудови та післяперебудови, виявив себе і як публіцист, громадський діяч. Публіцистичний дискурс письменника повно й ґрунтовно вивчений у працях В. Галич [1], Н. Заверталюк [5], але й досі залишається актуальним дослідження зміни світоглядних домінант та утворених ними концептуальних рівнів, а саме: онтологічного, соціально-філософського, історіософського, етичного, естетичного.

Мета статті – дослідити зміну світоглядних домінант О. Гончара в публіцистиці середини 80-х – початку 90-х рр. ХХ ст.

У публіцистиці письменника виокремлюємо три етапи: 1) 60-ті рр. ХХ ст. (“Японські етюди”); 2) кінець 70 – початок 80 рр. ХХ ст. (“О тех, хто дорог”, “Письменницькі роздуми”); 3) середина 80-х – початок 90-х рр. ХХ ст. (“Чим живемо”). Публіцистична діяльність О. Гончара не може бути осмислена без урахування соціокультурного контексту 60–90-х рр. ХХ ст. Звернемо увагу, що публіцистика письменника двох перших періодів твориться в умовах тоталітарного режиму, коли митець перебуває під впливом офіційних концепцій дійсності, в умовах ідеологічної та політичної блокади. На змістовність і тональність публіцистики О. Гончара цього часу значною мірою вплинули критерії соцреалізму, як-то: партійність, класовість, народність.

Питання соцреалізму як творчого методу соціалістичного мистецтва, магістрального напрямку радянського періоду, особливого типу художнього мислення й на сьогодні є дискусійним, оскільки для сучасного стану вивчення радянської культури характерний радикальний перегляд традиційних підходів до висвітлення дійсності. Цей метод постає як народжений тоталітарною державою, у межах якого відбувається поляризація цінностей. Соцреалізм став стилем радянської масової культури. Д. Хоскін вважає, що соціалістичний реалізм

був нав'язаний радянським письменникам директивно: “Соціалістичний реалізм – це доктрина, нав'язана партією і прийнята Першим з'їздом радянських письменників (1934) як набір керівних принципів для літературної творчості в суспільстві, що вперше будує соціалізм” [6, с. 56]. Керівними принципами, або “трьома китами”, соцреалізму стали ідейність, класовість і народність. Згідно з теорією соцреалізму про те, що мистецтво є засобом комуністичного виховання мас, категорії ідейності, класовості та партійності розуміли як оцінні: наявність чи відсутність відповідних ознак у художньому чи публіцистичному творах ставали запорукою його успіху або осуду критикою на офіційному рівні. Пріоритет політико-ідеологічних категорій призвів до перенасичення художніх текстів ідеологемами й порушення справжньої цінності творів. Втрата загальнолюдських ціннісних орієнтацій і їх заміна на класові відбулася в декларуванні концепції особистості із заздалегідь вивреною життєвою домінантою, що визначала поведінку індивіда в будь-якій ситуаційній системі й виключала варіативність. О. Забужко, розглядаючи проблему митця в цей час, означила її як “синдром Галілея” й зауважила, що тоталітаризм убиває літературу *ab definition*, силою тої простої обставини, що перебиває на всіх рівнях канали для незалежного індивідуального помислу, тобто були відтворені всі можливі деформації особистості й суспільства як таких у тоталітарній системі [4, с. 56]. Антропологічний вимір був витіснений соціальним (однозначність оцінок у світлі панівної ідеології, утвердження цінностей соціалізму, його переваги над світом капіталізму, пояснення фактів, подій, явищ політичного й економічного життя країни, насамперед, з класових позицій, моральних якостей радянської людини). У публіцистиці 30-х рр. ХХ ст. висвітлювалися проблеми “соціалістичного будівництва”, домінував мотив “творчої радості” й “завойованого щастя” (І. Кириленко “З металевого фронту”, І. Микитенко “Тринадцята весна”, “Країна творчої радості”, Ю. Яновський “Дорога на Запоріжжя”). Соціальний детермінізм вилучив показ героя в динамічно рухливому стані, діалектичному розви-

тку, заперечивши аксіологічний, вітальний та рефлексивний рівні. Свого часу слушну думку із цього приводу висловив письменник-публіцист О. Довженко: “Керовані хибними мотивами, ми всі, за винятком Шолохова, вилучили з своєї творчої палітри страждання, забувши, що воно є такою величезною достовірністю буття, як щастя і радість. Ми замінили його чимось на кшталт подолання труднощів” [3, с. 107]. Домінування мотивів підкорення особистого загальному, жертвності й самопожертви, пропагування безкомпромісності призвело до нівелювання, знебарвлення й стандартизування людини, звуження її емоційної сфери. Герой – носій авторської ідеї змальовувався як людина, позбавлена внутрішніх суперечностей завдяки установленій домініанті життя, сутність якої полягала в будівництві нового суспільства, у боротьбі з ворогами, ствердженні революційних ідеалів. Людина і світ відтворювалися в суворо регламентованих канолах часу.

Односторонність підходу до висвітлення життя призвела до втрати проблемності й звуження тематики художньої публіцистики. У ній почали домінувати вітальні та ювілейні статті, які можна розглядати як своєрідне соцзамовлення. В умовах монополії авторитарного режиму “сервілізм” публіцистики був неминучий. Але були й приклади справжніх злетів публіцистики письменників радянської доби. Це роки Великої Вітчизняної війни, 1960-ті і 1980-ті рр., коли конкретні проблеми дійсності насичувалися загальнолюдським змістом (художня публіцистика М. Бажана, Я. Галана, О. Довженка, М. Рильського), поверталася втрачена літературознавча функція, звучала ідея реабілітації людського життя, переоцінювалися суспільні ідеали, історичні явища (художня публіцистика О. Гончара, В. Дрозда, В. Земляка, О. Ільченка, С. Плачинди, В. Яворівського), відроджувалися функціональні можливості публіцистики, у тому числі й виявлення злободенної проблематики. Для української публіцистики своєрідною точкою відліку в цьому аспекті стали 60-ті рр. і друга половина 80-х рр. ХХ ст., коли сталася трагедія Чорнобиля (публіцистика О. Гончара, О. Левади, В. Манюка, Ю. Щербака). Небачений сплеск публіцистичного слова в Україні долав стагнацію та провінціалізм і знаменував духовне та національне відродження.

Початок публіцистичної творчості О. Гончара припадає на 60-ті рр. ХХ ст., коли в межах соцреалізму відбувалося подолання його канонів, а саме: посилилася увага до людської особистості, усвідомлення особистісного “я” протилежно до насадженого “ми”, філософічність, гуманістичний зміст, звільнення від ілюстративності та схематизму в зображенні. В. Галич підкреслює, що публіцистика письменника на той час мала неординарний та неортодоксальний характер [1]. Наділена глибоким політичним підтекстом, вона дисонувала з тодіш-

німи ідеологічними настановами й неодмінно призводила до конфлікту з владою.

Публіцистика О. Гончара 1960-х і 1980–1990-х рр., незважаючи на відстань у часі та різну політичну й соціокультурну ситуацію, об’єднана проблемами збереження культурного середовища народу. Починаючи з 1960-х рр., митець активно порушував питання, пов’язані з функціонуванням української мови, вимагав дійових, конкретних і невідкладних заходів, які б запобігли зневажливому ставленню до мови українського народу, наголошував на необхідності дійового державного втручання в процеси мовного будівництва в Україні. Письменник-публіцист наполягав на необхідності унеможливлення зневажливого ставлення в республіці до мови українського народу, звертав увагу на зумисні перешкоди в оформленні передплати україномовної періодики, намагався стримати безупинну масову ліквідацію українських шкіл у містах республіки, зокрема в Дніпропетровську, Донецьку, Запоріжжі, Миколаєві, Харкові. О. Гончар вважав, що дискримінація української мови позначається на самопочутті народу та його творчій інтелігенції.

Як наголошує В. Галич, мовна проблема, яка посідає чільне місце в публіцистиці О. Гончара ще з 1960-х рр., у середині 1980-х та на початку 1990-х рр. буде розглянута письменником як державотворчий чинник, символ єднання українців світу [1]. Сподіваючись на поліпшення мовної політики, автор вимагатиме зробити процес духовного відродження народу реальним і наполягатиме на конституційному захисті мови (“Феномен незнищенності”, “Мові нашій жити!”).

Публіцистика О. Гончара другої половини 1980-х рр. і початку 1990-х рр. замкнула на собі комплекс проблем національного буття: техногенна, екологічна, духовна, національна катастрофа, історична пам’ять, байдужість до рідної культури, державне її занедбання. Письменник-публіцист, шукаючи й накреслюючи різні шляхи гармонізації особистого та загального, досліджуючи порушення “гармонійності” в розвитку людської особистості, відобразив внутрішню конфліктність індивідуального й родового, приватного та публічного, природного й соціального начал. У збірці “Чим живемо. На шляху до українського Відродження” О. Гончар спроектував фігури нашого сьогодення на шкалу одвічних людських цінностей, створюючи концепцію світу та людини, спираючись на одвічне, позачасове, чітко фіксуючи й аналітично досліджуючи конкретно-історичне. Ця збірка була народжена осмисленням кризового моменту та зафіксувала хворобу часу, ломку й відторгнення насаджуваних тоталітарною системою стереотипів і накреслювала певні пошуки нового бачення світу. О. Гончар вважав, що процес відродження сповнений драматизму, бо кожному треба звільнитися від “більших або мен-

ших деформацій своєї внутрішньої системи, відродити в людині людину, пробудити совість і відчуття свободи, тобто відродити душу народну в її гуманістичній сутності” [2, с. 56]. Саме це має сприяти поступу, прогресу. Письменник апелював до історичного, духовного досвіду. Він першим заявив про катастрофічні наслідки аварії на Чорнобильській АЕС, звинувативши в цьому політичну систему. Осмислюючи Чорнобильську аварію як глобальну техногенну катастрофу, О. Гончар розглядає її на екологічному, онтологічному та антропогенному рівнях, зазначаючи, якого невідшкодованого удару вона завдала здоров'ю нації. Чорнобильська катастрофа стала імпульсом до глибоких роздумів про сенс буття: “Звідки взялась, ця “зірка Полин”, – з ночей біблейських чи вже з ночей прийдущих?... Палаюча, мов смолоскип, впала вона на третину річок та джерел вод... А наймення зірки Полин... І чим викликана була з'ява її – чи недбальством людським, жорстокою їхньою невдячністю, порушенням самої рівноваги буття, чи глумлінням над матір'ю-природою, яка завжди була така добра до нас у своїй вічній, безмірно терплячій любові? А чому та полинна розгнівана сила вибрала саме нас, що хотіла так страшно сказати цьому нинішньому віку, від чого хотіла нас застерегти?” [2, с. 55]. Письменник висловив думку про неподільність екології природи й екології мови, про грізні ознаки морального занепаду, спричиненого роками стагнації. Символ Чорнобиля сприяє осмисленню національного катастрофізму, оскільки розкритий на науковому, екологічному, політичному, культурному рівнях. І тут, на жаль, прослідковується зв'язок з романом “Собор” (1967), де О. Гончар розгорнув реальні картини дійсності України з її духовною кризою, браконьєрством, кар'єризмом, окомиллюванням тощо. “Собор”, а потім і “Тронка”, – романи попередження, романи-застереження.

Висновки. Художня публіцистика О. Гончара засвідчила еволюцію ціннісних орієнтацій суспільства, яке поступово усвідомлювало хи-

бність тих насаджуваних зверху постулатів, що протягом багатьох років визначили розвиток як суспільства загалом, так і кожного з його членів, і примушувала замислитись над причинно-наслідковими зв'язками як на соціально-економічному, соціально-політичному, соціально-культурному, так і на конкретно-особистісному рівні. Вона стверджувала безперервність ланцюга людської пам'яті, лінії людської цивілізації як такої, неможливість позбавити суспільство досягнень культури. Тяжіння до глобальних узагальнень, аналітичного дослідження в контексті не тільки актуальних, а й глобальних філософських проблем буття визначило художньо-публіцистичний світ О. Гончара.

Подальші дослідження можуть бути пов'язані з дослідженням публіцистики О. Гончара в соціокультурному контексті часу.

Список використаної літератури

1. Галич В. М. Олесь Гончар – журналіст, публіцист, редактор: еволюція творчої майстерності : монографія / В. М. Галич. – Київ : Наукова думка, 2004. – 816 с.
2. Гончар О. Т. Чим живемо: На шляхах до українського Відродження / О. Т. Гончар. – Київ : Укр. письменник, 1993. – 400 с.
3. Довженко О. Твори : у 5 т. / О. Довженко. – Київ : Дніпро, 1986. – Т. 4. – 351 с.
4. Забужко О. Хроніки від Фортінбраса. Вибрана есеїстика 90-х / О. Забужко. – Київ : Факт, 1999. – 340 с.
5. Заверталюк Н. І. Письменницька публіцистика в Україні 20–70-х рр. ХХ ст. Проблеми. Жанри. Майстерність : дис. ... д-ра філол. наук : 10.01.02 / Н. І. Заверталюк. – Київ, 1992. – 294 с.
6. Hosking G. Beyond Socialist Realism: Soviet Fiction since Ivan Denisovsch / G. Hosking // Соцреалистический канон / авт. предисл. Х. Гюнтер, Е. Добренко. – Санкт-Петербург : Академический проект, 2000. – 1040 с.

Стаття надійшла до редакції 13.10.2014.

Темченко Л. В. Коммуникативные особенности публицистики О. Гончара (к проблеме преодоления соцреалистического канона)

В статье исследуется изменение мировоззренческих доминант публицистики О. Гончара 60 – 90-х гг. ХХ ст. Публицистическое наследие художника рассмотрено в социокультурном контексте: от тоталитарного режима к “временной перестройке” и “постперестройки” времени. Выявлено коммуникативные особенности публицистики писателя, обусловленные изменением ценностных ориентиров общества.

Ключевые слова: О. Гончар, публицистика, тоталитаризм, соцреалистический канон, перестройка, катастрофа.

Тemchenko L. Communicative Peculiarities of O. Honchar's Journalism (to the Problem of Overcoming the Social Realism Canon)

The changing ideological dominant of O. Honchar's journalism of the 1960 – 90s is under study in the given article. The publicistic heritage of the writer is considered in the socio-cultural context: from totalitarian

regime to perestroika and post-perestroika time. Communicative peculiarities of his journalism are determined by the changing values of society.

His publicistic activity can be regarded within three periods: the first one is the 1960s, the second one is the end of the 1970-ies – the beginning of the 1980-ies, the third one is the middle of the 1980-ies – the beginning of the 1990-ies. The publicistic activity of the first as well as second periods is shaped under the totalitarian regime, when the writer was influenced by the official concepts of the reality within the ideological and political blockade. The content and tonality of O. Honchar's publicistic works are influenced mainly by socialism's criteria such as party membership, class character, and nationhood.

Despite the time difference as well as different political and socio-cultural situation, O. Honchar's publicistic writing of the 1960s, the 1980-90-ies is distinguished by the issues of saving cultural environment of the nations. The writer deals with the problems of the Ukrainian language's functioning as well as underlines the necessity of the state's interfering into the language structuring in Ukraine. He attempts to prevent from the prompt out-drop of Ukrainian schools in Ukrainian cities as well as demands the constitutional protection of the language. O. Honchar considers the discrimination of the Ukrainian language to influence the nation's welfare. The language problem is regarded as a state-making factor as well as a symbol of the Ukrainians' unity in the world.

O. Honchar's publicistic works, dated from the end of the 1980-ies and the beginning of the 1990-ies, include the whole complex of national issues: technogenic, ecological, spiritual, and national catastrophes, historical heritage, indifference to native culture, its neglect by the state. The writer emphasizes the indivisibility of nature and language ecology as well as the features of moral decline. Studied at the academic, ecological, political and cultural levels, the symbol "Chernobyl" encourages the realization of national catastrophes.

O. Honchar's publicistic works mark the evolution of society's values while underlining the falsity of enforced statements. His devotion to global conclusions, analytical survey of not only urgent but also globally philosophical issues distinguished O. Honchar's literary and publicistic creative activity.

Key words: *O. Honchar, journalism, totalitarianism, social realism canon, perestroika, national catastrophe.*